

ISOT KÖNNIT ILMAJOELTA I. artikkeli Uusi Kuvalehti 5/1957, sivut 16-17 ja 30, kuvat ovat erikseen

Ilmajoen Könnien keksinnöistä ja ihmeellisistä kyvyistä on monenlaisia tutuksi tullutta tarinaa alkaen Könnin kuokkamiehestä ja veiviä vääntämällä toimineesta syömäkoneesta aina pienempiin silmäneuloihin ja rahanvalmistukseen saakka.

Parhaan todistuksen Könnien maineesta ja pystyvyydestä antaa mielestäni se kansantarinan seppä, jonka pajassa Könni keitti katkenneen kärryakselinsa päittäin yhteen: ” Jos tuo mies ei ole itse piru, niin se on Iso-Könni Ilmajoelta”.

Ja Könnien eteläpohjalaista luonnetta kuvaa hyvin tämä, Juho Esaiaksenpoikaan (Heikkilä) liittyvä täysin todellisuus pohjainen tarina: Kerran Virtain miehet olivat matkallaan Vaasaan harjoittaneet Heikkilän kylän taloissa ilkivaltaisuutta ja saivat Vaasasta palatessaan Heikkilöitten miehiltä selkäsaunan, niin rajun, että Juho naapureineen joutui oikeuteen vastaamaan pahoinpitelystä. Rangaistukseksi tuli muutama kuukausi linnaa Viaporissa. Kun isännät lähtivät linnaan, he ottivat oman hevosensa ja omat keisit ja vanginkuljettaja mukanaan ajoivat omillansa Helsinkiin. Siellä myytiin hevonen ja rattaat, kärsittiin rangaistus ja sen jälkeen ostettiin Helsingistä uusi hevonen ja uudet keisit. Ja niin ajettiin vapaina miehinä halki Uudenmaan ja halki Hämeen, takaisin Pohjanmaalle.

Kansan mielikuvituksessa syntyneitten, kuvitelluista keksinnöistä kertovien tarinoitten - niin kuin juuri tarinat kuokkamiehestä tai jostakin koneellisesta koirasta - lisäksi tarinoita on myös Könnien varsinaisesta ammattialasta, kellosepäntaidosta. Niissäkin liioitellaan kansantarinan tapaan eikä niissä puhuta Könnien todellisista saavutuksista, sellaisista kuin viikon- ja kuukaudenpäivät sekä taivaallisen kuun vaiheet osoittavista kalenterikelloista, mainioista taskukelloista tai suurista ”torniureista”, vaan niissä kerrotaan aivan pienistä kelloista, herneenkokoisista - niin kuin Simonsuuri on todennut.

Kansantarinoita on niin paljon ja Könnit niitten ansiosta itsekin saaneet niin sadunhohteisen maineen, että heidän todelliset keksintönsä ja saavutuksensa pahasti pyrkivät jäämään keksittyjen tarinoitten varjoon.

Ja kuitenkin: Könnien saavutukset pellonraivaajina ja maanviljelijöinä, sahanterien ja kirurgisten kojeiden valmistajina, vaunujen ja keisien tekijöinä, kirkkojen kynttiläkruunujen valajina, avain- ja lukkoseppinä, rakennusmestareina sekä ennen kaikkea kellojen valmistajina, näiden tietojen ja taitojen opettajina ja edelleen levittäjinä ovat olleet suuret omana aikanaan ja suuret vielä tämän päivän perspektiivistä katsottuina. - Käsiini osui juuri kirja, josta hauska ilmenee, miten Könniä arvostettiin omana aikanaan. Siinä kerrotaan prof. Johan Gadolinin v. 1813 ehdottaneen, että Tampereesta pitäisi tehdä toinen Eskilstuna ja mm. esittäneen, että ”tunnettu mekaanikko Jakob Königsbäck (Könni) taivutettaisiin muuttamaan Tampereelle harjoittamaan sahanterien ja kellojousien valmistamista ja pitämään oppilaita, jotka aikanaan saisivat perustaa omia verstaiteja. (Lars G. von Bonsdorff: Linne och jern).

Vaikka Könnin nimi tunnetaan nykyisinkin, tuskin tullaan ajatelleeksi, miten ainutlaatuista oli aikanaan heidän teollinen toimintansa. Olihan heidän sisämaassa sijaitseva pientehtaansa kasvanut vähitellen täysin talonpoikaiselta pohjalta ilman ruukinpatruunoitten myötävaikutusta ja saavuttanut sellaisen maineen ja merkityksen, että sen kellot ja hienotakeet tunnettiin kautta maan. Tehtaassa oli pitkälle kehitetty työnjako - Ojajärven mukaan sekä Juha Ala-Könnin aikana ulotettiin jopa eri kellonosien valmistukseen. Oppilaita oli Ala-Torniota ja Ruovettä myöten, luonnollisesti eniten omasta maakunnasta. Sillä oli ulkomaisiakin liikesuhteita, ja sen vaikutus tuntui maakunnan kansanomaisessa käsi- ja pienteollisuudessa vielä vuosikymmeniä ”vapriköörin” kuoleman jälkeen.

Könni on Ilmajoen Alapäässä, Ylistaroon johtavan tien varressa. Nykyisin on mestareitten aikuisista rakennuksista jäljellä vain Yli-Könnin kaksikerroksinen asuinrakennus.

Könnin sukuhistoriasta kerrattakoon tässä vain pääkohdat. Runsaan vuosisadan ajan, neljässä polvessa Könnin suvussa oli kello- ja rautaseppiä, joiden maine ulottui jopa yli oman maan rajojen. Suvun kantaisä Jaakko Jaakonpoika (1721-1794) oli kotoisin Ilmajoen Jouppilan kylästä, Rannoin talosta. Hän joutui köyhien aikojen takia - isoviha oli juuri kulkenut yli Pohjanmaan - lähtemään rengiksi. Myöhemmin hän osti Königsbäckin uudistilan ja hänestä tuli maanviljelijä, pitäjän pyssyseppä, ”toimellinen Talon isändä ja konstinsa taitava hantwärkisä”. Perimätiedon mukaan hän sai kellosepänoppinsa ilmajokelaisen Tuomas Luopajärven luona, pyssyseppän opin Vaasassa. Hänen poikansa Juha, joka kuoli 1815, rakennutti vesivasaralaitoksen, hamarin, Könninluomaan ja suoritti siellä tulvavesien aikana suurempia taontatöitä. Tämä oli tehdasmaisen toiminnan alkua.

Könnien kellosepänmaineen loivat varsinaisesti kolmannen polven miehet, veljekset Jaakko (1774-1830) ja Juha (1782-1855), edellinen Ala-Könnin, jälkimmäinen Yli-Könnin isäntä. Heidän aikanaan tuotanto käsitti kaikki mahdolliset kellosepäntyöt tornikelloista pendyyleihin ja taskukelloihin saakka, ja n. v. 1815 paikkeilla kellonkoneistojen valmistuksessa päästiin sarjatuotantoon, ja mestarit tekivät itse vain parhaimpia kelloja. Tunnustukseksi ”heidän usiammissa Fabriki töissä osotetun erinomaisen taitonsa tähden” maaherra ripusti Ilmajoen kirkossa v. 1824 Jaakon kaulaan kultamitalin, Juhan kaulaan hopeamitalin. - Sukukirjan mukaan mestareitten välillä oli työn jako: Yli-Könnillä kellonkoneistojen ratasvalimo ja Könniluoman hamari. Ala-Könnillä taas koneistettiin ja koottiin kaupaksi tulevat kellot, ja Ala-Könnillä sen viimeinen mestari, Juha Jaakonpoika (1798-1865), kehitti kellojen tuotannon varsinaiseksi tehdasteollisuudeksi. Neljännessä polvessa oli mestari vielä myös Yli-Könnillä, Juha Juhanpoika (1814-1861), mutta isänsä kuoleman jälkeen hän ehti työskennellä itsenäisesti vain kuusi vuotta.

Suurin Könnin mestareitten osaksi tullut julkinen huomionosoitus oli varmaankin, että Helsingin uudisrakennuskomitea tilasi Jaakko Ala-Könniltä senaatintalon päätykolmioon kellon, minkä hän vanhimman poikansa Juhan kanssa asensi paikoilleen v. 1822, ja että Yli-Könnin Juha-mestarilta tilattiin tornikello Helsingin Nikolainkirkkoon. Pienen käsityksen siitä, miten suuritöisiä tällaiset ”torniuurit” olivat saa, kun kerrotaan yhden valmistukseen kuluneen aikaa kuukausia, jopa vuosia.

Paljonko tornikelloja on kaikkiaan, siitä emme ole vielä ehtineet hankkia aivan tarkkoja tietoja, mutta kyllä niitä täytyy olla siinä parisenkymmentä, kertoo Könnin suvun Mestari-Könni, toimituspäällikkö Kosti Könni, sillä ympäri maan tilattiin Könniltä torni- ja fasadikelloja kirkkoihin ja muihin julkisiin rakennuksiin, ruukkien päärakennuksiin jne. Niitä on Tammisaaresta Ouluun, Hämeenlinnasta Lappeenrantaan ja Viipuriin ja sen lisäksi maaseudulla. Äskettäin selvisi, että Kuopion tuomiokirkossakin on Könnin tornikello viime vuosisadan alkupuoliskolta, ja vasta muutama vuosi sitten se siirrettiin museoesineeksi uudenaikaisemman kellon tieltä. Ei kellossa muuten vikaa ollut, mutta sen säännöllinen käynnissäpito vaati lujan miehen työn, punnukset kun olivat sadaneljänkymmenen kilon painoiset.

Taskukelloja tekivät eräät Könnin mestarit, eniten Jaakko Ala-Könni, ainakin seitsemän. Yli-Könnin Juha –mestarin jäämistön huutokaupassa v. 1861 taskukelloja myytiin kymmenen kappaletta - niistä todennäköisesti ainakin osa omatekoisia. Hiljattain on tullut tietoon myös Könnien tekemä matkakello, joka on kauniissa jalopuisessa kotelossa. Myös pendyylejä, pöytäkelloja, valmistettiin; verrattoman kaunis taidonnäyte on Ilmajoen kirkon suuri lehterikello, Yli-Könnin Juha –mestarin valmistama.

Tunnetuimmat ovat kuitenkin Könnin kaappikellot. ”Könninkello” on tullut suorastaan kaikkien kaappikellojen yleisnimeksi, vaikkeivät tietenkään kaikki kaappikellot ole Könniltä lähtöisin. Tämäkin hauska todistaa Könnien mainetta ja merkitystä. Sarjatuotantona valmistettiin viikonkäyppiä kaksiviisarisia minuutit ja tunnit osoittavia ”rengintuvankelloja”, joita todennäköisesti eniten myytiin lähipitäjiin ja kauemmaksi, aina Hämeeseen asti, missä pitkälle 1800 –luvun puolelle oli ”kukko kellona, kukon virret viisarina”. - Pohjanmaan talonpoikaistaloihin seinäkellon kotiutuminen näyttää alkaneen jo 1700 –luvun puolivälin jälkeen; Pohjanmaan tunnetuin kelloseppä näinä aikoina lienee ollut kokkolalainen Martin Widlund.

Könnillä valmistettiin myös useampi viisarisia, joista viisiviisariset osoittavat myös viikon- ja kuukaudenpäivät sekä kulumassa olevan kuukauden. Ja tuotannon parasta astetta edustaa seitsenviisarinen, jossa on myös sekuntiosoitin ja isossa numerotaulussa kuunneljännekset osoittava pikku taulu tai numerotaulun yläpuolella pallo, jonka valoisa valkoinen puoli kääntyy näkyviin ja pois sitä mukaa kuin kuun vaiheet kehittyvät. Tämä ”kuunpallo seitsemäntenä” on hyvin harvinainen.

Kaappikellojen lasit valmistettiin Könnillä tiilisavesta leivotussa muotissa, jonka päälle asetettiin pyöreäksi leikattu lasilevy ja työnnettiin uuniin, missä lasi puolisuulana laskeutui muotin mukaiseksi. Kaunis on tällä tavalla tehty kellonlasi. Paksu kupera lasi suurentaa osoittimet ja sirot rokokoonumerot, ja lasin aivan pieni epätasaisuus saa sen tämän päivän katsojan silmissä näyttämään tehdasteikoista kauniimmalta; sen voi todella kuvitella Könnin omasta uunista otetuksi. Myöhemmin kellonlaseja tuotiin myös Grönvikin tehtaalta, muisteli äitini, joka oli ”vaprikööri” Juha Ala-Könnin tytär, kertoo suvun oltermannikunnan jäsen, insinööri Yngve v. Schantz.

Könniläiset kaappikellot käyvät yhä, lyövät heleästi lyöntinsä - aivan kuin pienet hopeakellot soisivat, mutta mitä sanoo könninkellojen koneistojen rakenteesta ja kestävydestä tämän päivän kelloseppä. Suomen Kelloseppäliiton entinen monivuotinen puheenjohtaja, talousneuvos Leonard Tuomi kertoo : Koneistossa ei juuri havaitse kulumisen merkkejä, miten sitten lie Könnin kellomessingin kestävyys aikaansaatuakin. Messinkilejeeringin ominaisuudet riippuivat nimittäin paitsi ainekoostumuksesta myös lämpökäsittelystä, ja sitä ei jäljestä päin tutkimalla tahdo saada selville. Könninkellot eivät myöskään sekaannu lyönnissään, ja parhaiten kellojen heiluri on lämpövaihteluista riippumaton tasaushuiluri. Koneiston rakenne on Mora –kelloja parempi ja käsitykseni onkin, etteivät suinkaan Mora –kellot ole olleet Könnien esikuvana vaan ajan parhaat hollantilaiset tai englantilaiset.

Ja samaa mieltä on suvun ensimmäinen oltermanni, eversti Yrjö Könni, nykyisen polven paras kelloasiantuntija, jonka harrasteena on könninkellojen koneistojen korjaaminen: Kyllä toisinaan olisi jo aika päästä siitä käsityksestä, että könninkelloissa olisi Mora –kellojen vaikutusta. Könninkellojen koneistojen rakenne on paljon edellä Mora –kelloja, joitten kehitys sitä paitsi pysähtyi sille asteelle, minkä ne olivat saavuttaneet jo 1700 –luvulla. Könniläisten koneistoja sen sijaan parannettiin jatkuvasti. Jos nyt välttämättä haluaa verrata könninkelloja ruotsalaisiin, tulevat niitä lähimmäksi kuuluisan Stjärnsundin tehtaan kellot, joiden malli oli Englannista.

Hyvällä syyllä voitaneen laajentaa kaikkia könniläisiä - niin kaappi-, tasku- kuin tornikellojakin - koskevaksi Juha Yli-Könnin kuuluisa arviointi tekemästään Oulun tornikellosta : ” Se on niin hyvin ja parahite tehty Että ei pienimmässäkään paikas Siinä pidä löytymän fuski paicka Elikkä sitä joka muutosta ja Entramista tarvittis ”.

VIENA RITVANEN